

Remus Mihai FERARU
(Universitatea de Vest din
Timișoara)

Statutul familiei în legislația împăratului Constantin cel Mare

Abstract: (The status of the family in the legislation of Emperor Constantine the Great) Our study deals with the legislation of Emperor Constantine the Great concerning the family. More precisely, our research has three objectives: to emphasize the changes that Constantine's legislation brought to the status of the Roman family in comparison with the previous period (1st - 3rd centuries A.D.), to determine, at the same time, the scope and nature of the changes that the status of the family underwent in comparison with the elements of continuity, and, not least, to underline the role played by the Christianization of the Empire (of the state, and society) in changing the status of the family in the first half of the 4th century. The legislation promulgated by Constantine the Great that envisages the family contains provisions referring to celibacy, marriage, cohabitation, the punishment of adultery, and the protection of children and those under full legal age. Constantine's legislation that protects marriage and family suffers the influence of the Christian principles of ethics and morals. Emperor Constantine the Great protected celibacy by abrogating Augustus's law concerning marriage (*lex Iulia de maritandis ordinibus*) which sanctioned the bachelors and the families with no children and stimulated marriage and procreation. Constantine encouraged and protected legal marriages (*matrimonium iustum*) by banning socially mixed marriages. At the same time, the emperor ensured the integrity of the family by banning cohabitation and severely punishing adultery. Constantine's legislation protected children's freedom and rights by discouraging the sale and abandonment of the newly born children.

Keywords: family, celibacy, marriage, adultery, cohabitation, legislation, Church

Rezumat: Studiul nostru abordează legislația împăratului Constantin cel Mare referitoare la familie. Mai concret, cercetarea noastră își propune trei obiective: să evidențieze schimbările pe care legislația constantiniană le-a adus statutului familiei romane prin raport cu perioada precedentă (secolele I-III d. Hr.), în egală măsură, să determine amploarea și natura schimbărilor survenite în statutul familiei prin raport cu elementele de continuitate, și, nu în ultimul rând, să sublinieze rolul pe care l-a jucat în creșterea Imperiului (a statului și a societății) în schimbarea statutului familiei în prima jumătate a secolului al IV-lea. Legislația promulgată de către Constantin cel Mare care vizează familia conține dispoziții referitoare la celibat, căsătorie, concubinaj, pedepsirea adulterului și protejarea copiilor și minorilor. Legislația constantiniană care protejează căsătoria și familia suferă influența principiilor creștine de etică și morală. Împăratul Constantin a protejat celibatul prin abrogarea legii lui Augustus cu privire la căsătorie (*lex Iulia de maritandis ordinibus*) care sancționa celibatul și familiile fără copii și stimula căsătoria și procrearea. Constantin a încurajat și a protejat căsătoria legitimă (*matrimonium iustum*) prin interzicerea căsătoriilor mixte din punct de vedere social. Deopotrivă, împăratul a asigurat integritatea familiei prin interzicerea concubinajului și pedepsirea aspră a adulterului. Legislația constantiniană a protejat libertatea și drepturile copiilor prin descurajarea vânzării și abandonului nou-născuților.

Cuvinte cheie: familie, celibat, căsătorie, adulter, concubinaj, legislație, Biserică

Familia constituia celula socială de bază a societății romane. Familia romană era organizată pe principii patriarhale. Ea se axa în jurul puterii lui *pater familias* – capul familiei – a cărui autoritate unică și nelimitată se exercita atât asupra membrilor familiei

(care mai cuprindea so ia, copiii, sclavii), cât i asupra întregului patrimoniu familial¹. Odat cu evolu ia istoric a familiei romane, prerogativele lui *pater familias* s-au diversificat. Al turi de *manus* („mân ”) care semnifica puterea pe care so ul o dobânda asupra so iei prin c s torie, eful familiei era investit cu *patria potestas* („puterea p rinteasc ” asupra copiilor) i *dominica potestas* („puterea st pânului” asupra sclavilor). *Pater familias* era singur „de sine st t tor”, „independent” (*sui iuris*) în cadrul familiei, cu condi ia ca el s nu mai aibe un alt ascendent direct pe linie b rb teasc . În schimb, so ia i copiii afla i sub autoritatea lui *pater familias* erau „dependen i” (*alieni iuris*), iar sclavii erau considera i simple „lucruri” (*res*) aflate în proprietatea capului familiei. *Pater familias* de inea „dreptul de via i de moarte” (*ius vitae necisque*) asupra membrilor familiei². Îns , pân spre sfâr itul secolului I î. Hr., autoritatea absolut a lui *pater familias* asupra so iei i copiilor s i s-a diminuat treptat.

Epoca lui Octavianus Augustus a adus o schimbare fundamental în ceea ce prive te statutul i drepturile membrilor familiei romane. Printre m surile luate de c tre împ rat – care vizau restaurarea vechilor tradi ii i valori romane, precum i revigorarea moravurilor – cele referitoare la c s torie i familie de in o pondere însemnat . În anul 18 î. Hr., Octavianus a promulgat *lex Iulia de maritandis ordinibus* care stipula obliga ia senatorilor i cavalerilor s se c s toreasc i s aib copii. Totodat , aceast lege interzicea senatorilor i descenden ilor lor pe linie masculin s se c s toreasc cu liberte ori cu femei de „moravuri u oare” sau cu profesioni ru inoase³. În 18 sau 17 î. Hr. a fost emis o lege împotriva infidelit ii conjugale (*lex Iulia de adulteriis coercendis*); mai concret, aceast lege pedepsea adulterul (*adulterium*), definit ca *rela ia dintre o femeie c s torit i un alt b rbat decât so ul ei*. Ea stipula obliga ia so ului s i denun e so ia infidel i prevedea totodat ca aceasta din urm s fie exilat pe o insul . Legea care pedepsea adulterul preconiza i o serie de sanc iuni patrimoniale la adresa so iei adultere⁴. În sfâr it, legea emis de c tre împ ratul Octavianus în anul 9 d. Hr. (*lex Papia Poppaea*) a completat i a des vâr it legisla ia referitoare la statutul familiei. Aceast lege încuraja procrea ia. Ea acorda numeroase avantaje familiilor care aveau cel pu in trei copii prin promovarea „dreptului celor trei copii” (*ius trium liberorum*). Printre altele, legea *Papia Poppaea* prevedea pierderea dreptului de mo tenere a averii pentru celibatari i pentru familiile f r copii; în aceast din urm categorie erau inclu i atât cei care au divor at, cât i v duvele⁵. Legisla ia augustan avea drept scop relansarea natalit ii.

¹ Ulpian, *Digestae*, 50, 16, 195: „*familiae* appellatio ... nam et in res et in personas deducitur” („Termenul de familie ... se refer atât la lucruri cât i la persoane”), (http://www.intratext.com/IXT/LAT0866/_PD2.HTM).

² Danielle Gourevitch, Marie-Thérèse Raepsaet-Charlier, *La femme dans la Rome antique*, Paris, Hachette Littératures, 2001, p. 66; Dumitru Tudor, *Enciclopedia civiliza iei romane*, Bucure ti, Ed. tiin ific i Enciclopedic , 1982, p. 310. (s. v. *familia*); Nicolae Lascu, *Cum tr iau romanii*, Bucure ti, Ed. tiin ific , 1965, pp. 267-268.

³ Eugen Cizek, *Istoria Romei*, Bucure ti, Ed. Paideia, 2002, p. 275; Danielle Gourevitch, Marie-Thérèse Raepsaet-Charlier, *op. cit.*, p. 89; Dumitru Tudor, *op. cit.*, p. 618 (s. v. *Principatul*).

⁴ E. Cizek, *op. cit.*, p. 275; Danielle Gourevitch, Marie-Thérèse Raepsaet-Charlier, *op. cit.*, p. 81; vezi i F. Cayré, F. Cayré, *Le divorce au IVe siècle dans la loi civile et les canons de Saint Basile*, în „Échos d'Orient”, tome 19, nr. 119, 1920, pp. 299-300, (abreviat *infra*, *Le divorce au IVe siècle*...).

⁵ *Ibidem*; Danielle Gourevitch, Marie-Thérèse Raepsaet-Charlier, *op. cit.*, pp. 76-77; 89-90; 114; vezi i N. Lascu, *op. cit.*, Bucure ti, Ed. tiin ific , 1965, p. 295; pentru legisla ia augustan , a se vedea lucrarea veche dar înc util a lui A. Bouché-Leclercq, *Les lois démographiques d'Auguste*, în „Revue historique”, 57, 1895, pp. 241-292.

C s toria legitim (*matrimonium iustum*) se întemeia pe consim mântul reciproc al so ilor⁶; totu i era nevoie ca acest consim mânt s primeasc o garan ie din partea p rin ilor, tutorilor sau rudelor viitorilor so i, înc din momentul încheierii logodnei (*sponsalia*)⁷. Pân c tre sfâr itul Republicii, la Roma au coexistat dou forme de c s torie cu efecte juridice destul de diferite, mai ales în ceea ce prive te via a so iei: c s toria *cum manu* i c s toria *sine manu*. Începând de prin secolul I î. Hr. s-a generalizat c s toria *sine manu* care a d înuit de-a lungul întregii epoci imperiale. Spre deosebire de c s toria *cum manu* – care presupunea integrarea deplin a femeii în familia so ului ei i în consecin , supunerea acesteia puterii r batului⁸ – c s toria *sine manu* implica r mânerea femeii i dup c s torie, cel pu in teoretic, ca membru al familiei tat lui ei; mai precis, în acest caz, so ia tr ia împreun cu so ul ei, îns r mânea sub autoritatea tat lui ei sau a bunicului din partea tat lui (*patria potestas*)⁹. A adar, în locul unei c s torii formale – precum era c s toria *cum manu*, întemeiat pe principiul *conventio in manum* – apare o nou form de unire matrimonial bazat pe voin a reciproc a dou fiin e care doresc s tr iasc împreun ca so i so ie (*affectio maritalis*)¹⁰.

C s toria se desf cea în dou moduri: prin consim mântul reciproc al so ilor (*divortium ex communi consensu* sau *de bona gratia*), în acest caz fiind vorba de divor (*divortium* sau *discidium*) sau prin voin a unuia dintre so i; acest din urm mod de desfacere a c s toriei era numit în dreptul roman *repudium*¹¹. Începând din timpul domniei împ ratului Antoninus Pius (138-151), divor ul nu mai era îng rdit de nicio prevedere legislativ . De îndat ce iubirea conjugal (*affectio maritalis*) nu mai exista, c s toria se putea desface printr-o decizie comun de divor a so ilor, f r a fi nevoie de nicio alt formalitate. So ii aveau fiecare posibilitatea de a- i repudia partenerul de via , chiar i f r vreun motiv întemeiat. Îns în acest caz, ei trebuiau s - i asume inconvenientele materiale ce decurgeau din desfacerea c s toriei; so ul era obligat s -i restituie fostei sale so ii întreaga zestre; îns el avea dreptul s - i re in din zestrea fostei so ii doar sumele necesare pentru între inerea copiilor l sa i în grija lui (*propter liberos*) sau o sum de bani cu titlul de indemniza ie pentru pagubele pricinuite de c tre so ie prin risip (*propter impensas*) ori printr-o purtare

⁶ Iustinianus, *Digestae* 35, 1, 15: „nuptias enim non concubitus sed consensus facit”; cf. Iustinianus, *Digestae* 23, 1, 11: „Sponsalia sicut nuptiae consensu contrahentium fiunt: et ideo sicut nuptiis, ita sponsalibus filiam familias consentire oportet”; (<http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Corpus/d-23.htm#1>); vezi i Gaius, *Institutiones*, IV, p. 40: „Legitimae sunt nuptiae, si Romanus Romanam nuptiis intervenientibus, vel consensu ducat uxorem”.

⁷ Danielle Gourevitch, Marie-Thérèse Raepsaet-Charlier, *op. cit.*, p. 68-69; vezi i Jean-Michel Carrié, Aline Rousselle, *L'Empire romain en mutation des Sévères à Constantin, 192-337*, Paris, Éditions du Seuil, 1999, p. 336; pentru logodn , vezi *Digestae* XXIII, 1, 1-2 (<http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Corpus/d-23.htm#1>).

⁸ În c s toria *cum manu*, *manus* era puterea de un tip particular pe care so ul o dobânda asupra so iei sale prin intermediul unei conven ii (*conventio in manum*) distinct de c s torie i încheiat separat, Danielle Gourevitch, Marie-Thérèse Raepsaet-Charlier, *op. cit.*, p. 69; N. Lascu, *op. cit.*, p. 286.

⁹ Danielle Gourevitch, Marie-Thérèse Raepsaet-Charlier, *op. cit.*, p. 69; Jérôme Carcopino, *Via a cotidian în Roma la apogeul Imperiului*, în române te de Cicerone Theodorescu, prefa i note Dumitru Tudor, Bucure ti, Ed. tiin ific i Enciclopedic , 1979, p. 117; N. Lascu, *op. cit.*, p. 286.

¹⁰ Iustinianus, *Digestae* 24, 1, 32, 13: „... non enim coitus matrimonium facit, sed maritalis affectio” (<http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Corpus/d-23.htm#1>); vezi i Danielle Gourevitch, Marie-Thérèse Raepsaet-Charlier, *op. cit.*, p. 71; N. Lascu, *op. cit.*, p. 287.

¹¹ F. Cayré, *Le divorce au IVe siècle...*, p. 300; în dreptul roman se face distinc ia între termenul *repudium*, cu sensul de desfacerea c s toriei sau divor prin voin a i la cererea unilateral a unuia dintre so i i termenul *divortium*, cu sensul de divor prin consim mântul reciproc al ambilor so i.

necuvincioas (*propter mores*)¹². La Roma, doar so ia era obligat s p streze fidelitatea conjugal . Statul îl obliga pe so s - i repudieze so ia adulter sub pedeapsa unor sanc iuni cum ar fi: confiscarea bunurilor, exilul sau supunerea la oprobriul public¹³.

Aceast prezentare succint a principiilor dup care era organizat familia roman i a statutului membrilor ei, în ultimele dou secole ale Republicii i la începutul Principatului, reprezint punctul de plecare al studiului nostru care î i propune s abordeze legisla ia referitoare la familie, elaborat de c tre împ ratul Constantin cel Mare. Mai concret, cercetarea noastr are în vedere trei obiective: s eviden ieze schimb rile pe care legisla ia constantinian le-a adus statutului familiei romane prin raport cu perioada precedent (secolele I-III d. Hr.), în egal m sur , s determine amploarea i natura schimb rilor survenite în statutul familiei prin raport cu elementele de continuitate i, nu în ultimul rând, s sublinieze rolul pe care l-a jucat încre tinarea Imperiului (a statului i a societ ii) în modificarea statutului familiei i a rela iilor dintre membrii acesteia în prima jum tate a secolului al IV-lea. În strâns leg tur cu acest din urm obiectiv, ne propunem s examin m influen a principiilor de etic i moral cre tin asupra legisla iei familiale a lui Constantin I, în condi iile în care cre tinismul i-a pus o amprent decisiv asupra întregii legisla ii constantiniene.

Reformarea moravurilor i consolidarea c s toriei au constituit dou dintre obiectivele proiectului de reconstruc ie moral ini iat de c tre împ ratul Constantin cel Mare. În acest sens, în anul 321, panegiristul Nazarius afirma: „Legi noi au fost instituite pentru îndreptarea moravurilor i reprimarea viciilor... Onoarea se afl la ad post, iar c s toriile sunt protejate”¹⁴. Legisla ia constantinian care vizeaz familia cuprinde dispozi ii referitoare la celibat, c s torie, concubinaj, pedepsirea adulterului, statutul juridic i drepturile copiilor i ale minorilor¹⁵. Legile care protejeaz c s toria i familia sufer influen a noului spirit cre tin.

1. Dispozi ii legislative referitoare la celibat

Legile lui Augustus au r mas în vigoare cu o serie de complet ri pân în timpul domniei lui Constantin cel Mare care a adus o serie de modific ri importante legisla iei augustane. În primul rând, printr-o lege emis în 31 ianuarie 320, Constantin a anulat sanc iunile împotriva celibatarilor i a familiilor f r copii, impuse de c tre Octavianus Augustus, acordându-le celibatarilor i celor care nu aveau copii dreptul de succesiune

¹² Danielle Gourevitch, Marie-Thérèse Raepsaet-Charlier, *op. cit.*, pp. 70-71; Jérôme Carcopino, *op. cit.*, pp. 130-133; N. Lascu, *op. cit.*, pp. 290-291.

¹³ *Ibidem*, p. 81.

¹⁴ *Panegyrique de Constantin par Nazarius (321)*, în *Panegyriques latins*, tome II, texte établi et traduit par E. Gallatier, Paris, Les Belles Lettres, 1952, X, 38, p. 198: „Novae leges regendis moribus et frangendis vitiis constitutae... Pudor tuus, munita coniugia”.

¹⁵ Cu privire la legisla ia împ ratului Constantin cel Mare care vizeaz familia exist o bogat literatur de specialitate. În acest sens pot fi consultate urm toarele lucr ri: Antti Arjava, *Women and Law in Late Antiquity*, Oxford, Oxford University Press, 1996; Judith Evans Grubbs, *Law and Family in Late Antiquity. The Emperor Constantine's Marriage Legislation*, Oxford, Clarendon Press, 1995 (abreviat *infra*, *Law and Family in Late Antiquity...*); Eadem, *Constantine and imperial legislation on the family*, în J. Harries, I. Wood (ed.), *The Theodosian Code. Studies in the Imperial Law of Late antiquity*, Londra, Duckworth, 1993, p. 120-160 (abreviat *infra*, *Constantine and imperial legislation on the family*); Joëlle Beaucamp, *Le statut de la femme à Byzance (4e - 7e siècle)*, vol. I: *Le droit imperial*; vol. II: *Les pratiques sociales* (Travaux et mémoires du Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance. Collège de France. Monographies 5-6), Paris, Éds. De Boccard, 1990 i 1992.

asupra bunurilor, conform dispozițiilor testamentare¹⁶. Această dispoziție este, foarte probabil, de inspirație creștină, în condițiile în care și Biserica încuraja celibatul. Suprimarea de către împăratul Constantin I a restricțiilor cu privire la succesiune și moștenire, impuse celibatarilor și familiilor fără copii este menționată și de către istoricul Eusebiu de Cezareea; el afirmă că *celibatul și fecioria* sunt practicate de cei care se consacră slujirii lui Dumnezeu și credinței ei; de aceea, sancțiunile împotriva celibatarilor, a văduvelor și a persoanelor necăsătorite nu se justifică¹⁷. De asemenea, în lucrarea sa *Istoria bisericească tripartită*, Casiodor scrie că împăratul Constantin, sub influența creștinismului, a acordat celibatarilor dreptul de a primi moșteniri din partea părinților și a rudelor apropiate: „[Constantin] a propus o lege pentru întregul popor, care prevedea ca *cei care nu aveau soții și copii să se bucure de privilegiile egale cu aceia care aveau soții și copii*. Dar a dat o lege prin care *să aibă chiar mai mult aceia care trăiau în castitate și abținere*, dându-le – bărbăților și femeilor, chiar minori fiind – libertatea să facă testament împotriva legii comune. Căci a socotit că gândesc bine tot și aceia care caută să-și înduplece pe Dumnezeu și să se ocupe de filosofia aducătoare de adevăr”¹⁸.

Ideile cu privire la celibat și feciorie, considerate ca o alternativă la căsătorie și la viața de familie, s-au răspândit în sânul comunităților creștine din Orient¹⁹. În acest sens, același Eusebiu de Cezareea scria în introducerea cunoscutei sale lucrări *Demonstratio Evangelica*: „Astfel a dat Domnul două căi de viață Bisericii Sale. *Prima se află deasupra naturii și deasupra felului obișnuit de trai al omului; respinge și căsătoria și nașterea de copii și proprietatea și averea*. Aidoma unor ființe celeste, această viață privește de sus viața oamenilor, achitându-se de datoria preoatească față de Dumnezeu cel Atotputernic în numele întregii noastre rase... *Iar calea mai umilă, mai umană le însuflă oamenilor să se*

¹⁶ *Code Théodosien. Les Lois religieuses des empereurs romains de Constantin à Théodose II, (312-438)*, vol. II: *Code Théodosien I-XV, Code Justinien, Constitutions Sirmontiennes*, (colecția *Sources Chrétiennes*, nr. 531), traduction Jean Rougé, introduction et note Roland Delmaire, avec la collaboration de Olivier Huck, François Richard et Laurent Guichard, Paris, Les Éditions du Cerf, 2009, VIII, 16, 1, pp. 122-124: „Qui iure veteri caelibes habebantur, imminentibus legum terroribus liberentur adque ita vivant, ac si numero maritorum matrimonii foedere fulcirentur, sitque omnibus aequa condicio capessendi quod quisque mereatur. Nec vero quisquam orbus habeatur: proposita huic nomini damna non noceant. Quam rem et circa feminas aestimamus earumque cervicibus inposita iuris imperia velut quaedam iuga solvimus promiscue omnibus”. (abreviat *infra CTh*).

¹⁷ Eusebiu de Cezareea, *Via a lui Constantin cel Mare*, în „Scrieri, Partea a doua”, colecția *Prin și Scriitori Bisericești (PSB)*, vol. 14, studiu introductiv de Prof. dr. Emilian Popescu, traducere și note de Radu Alexandrescu, București, Ed. IBMBOR, 1991, IV, 26, 2-4, p. 169: „Vechile legi îi pedepseau pe oamenii lipsiți de copii neîngăduindu-le să lase moștenire persoanelor apropiate lor [...] De aceea s-a îngândit împăratul să facă aici unele osebiri, îngăduind în anumite cazuri moștenirea, și a insuflat legii un duh de sfîințenie, zicând că printr-o asemenea măsură nu trebuiau pedepsite decât persoanele dovedite a fi de rea intenție” [...]; după cum mai există persoane rămas fără copii nu pentru că n-ar fi vrut să aibă, ci numai fiindcă se fereau să aibă o face cu vreo femeie, preferând să se deruiască alesei căi în elepciunii. Tot așa cum sunt și femeile care, deruinându-se pe de-a-ntregul lui Dumnezeu, au ales calea neîntinării și a deplinei feciorii, dedicându-se trup și suflet, unei viei fără pat și purtate de sfîințenie [...] Dar dacă a stău lucrurile, atunci cuvîna se mai curînda ca noi să le plîngem de milă oamenilor lipsiți de bucuria de a avea copii – datorită cineției căror neputințe fizice – iar nu să-i pedepsim [...] Or, în acest sens a schimbat împăratul – cu drept socoteală – prevederile legii. (abreviat *infra VC*).

¹⁸ Casiodor, *Scrieri. Istoria bisericească tripartită*, colecția *Prin și Scriitori Bisericești (PSB)*, vol. 75, traducere de Liana și Anca Manolache, introducerea și note de Pr. prof. dr. Ștefan Alexe, București, Ed. IBMBOR, 1998, p. 46; cf. Sozomenos, *Historia ecclesiastica*, I, 9, 1-4 (<http://remacl.org/bloodwolf/eglise/sozomene/eglise1.htm#IX>).

¹⁹ Peter Brown, *Trupul și societatea*, traducere din limba engleză Ioana Zirra, București, Ed. Rao, 2000, p. 220, 272-290.

ca s' toareasc unii cu alii în ceremonii nupiale curate și fac copii, și își asume datoria guvernării [...]; le permite și îi dedice mintea agriculturii, comerțului și altor interese mai seculare, cât și religiei”²⁰. Creștinii au dreptul să aleagă între o viață închinată slujirii lui Dumnezeu – care presupune renunțarea la căsătorie, la viața de familie și practicarea castității – și o viață de familie, ceea ce implică opoziția pentru căsătorie. Aadar, anularea interdicției celibatului promulgată de către Octavianus Augustus evidențiază intenția lui Constantin „de a se acorda credincioșilor creștini posibilitatea de a practica abstinența” și nu de a diminua natalitatea²¹. Totodată, prin abrogarea sancțiunilor împotriva celibatului, Constantin sprijinea eforturile depuse de Biserică pentru a impune clericilor abstinența²². Renunțarea completă la căsătorie și la viața de familie devenise cea mai aclamată trăsătură a vieții creștine²³.

2. Dispoziții legislative pentru consolidarea căsătoriei

Constantin cel Mare a promulgat o serie de legi cu scopul de a proteja căsătoria și de a asigura integritatea familiei. Legislația constantiniană încurajează căsătoria legitimă (*matrimonium iustum*) între oameni liberi din punct de vedere juridic. Preocuparea lui Constantin de a proteja libertatea cetățenilor rezultă din legile promulgate de către împărat încă de la începutul domniei. Una dintre măsurile concrete ale împăratului în materie de legislație familială care a contribuit la încurajarea căsătoriei legitime și implicit la protejarea libertății cetățenilor o constituie interzicerea căsătoriilor mixte între oameni liberi și sclavi. Prin această măsură, Constantin dorea să mențină căsătoriile între persoane libere și onorabile. Legea stipulează că o femeie care se căsătorește cu un sclav își pierde în mod inevitabil libertatea. Încă din 314, legislația constantiniană le interzicea femeilor libere să se căsătorească cu un sclav, fie al lor, fie al altuia; în acest din urmă caz, ele sufereau o pedeapsă mai aspră, fiind condamnate la biciuire și la arderea pe rug²⁴. O lege promulgată în 326 amenința cu pedeapsa capitală și cu biciuirea o femeie liberă care avea o relație extraconjugală cu un sclav; conform legii, sclavul în cauză era ars pe rug²⁵.

O lege emisă în 319 stabilea pedepse aspre pentru cei care luau în căsătorie o sclavă. În aceeași lege se precizează că, copiii rezultați din căsătoria bărbatului liber cu o sclavă vor fi sclavi. Legea stipulează pedepse aspre pentru oamenii liberi care se căsătoreau cu sclave. Un bărbat liber care fura o sclavă de la un alt stăpân pentru a se căsători cu ea era

²⁰ *Ibidem*, p. 220.

²¹ Adrian Gabor, *Acte politice și legislative în favoarea Bisericii creștine în timpul domniei lui Constantin cel Mare (306-337)*, în Emilian Popescu, Viorel Ioni (ed.), *Cruce și misiune. Sfinții împărați Constantin și Elena – promotorii libertății religioase și apărătorii Bisericii*, vol. II, București, Ed. Basilica, 2013, p. 420 (abreviat *infra*, *Acte politice și legislative...*).

²² Charles et Luce Pietri, *Histoire du Christianisme des origines à nos jours*, vol. II: *Naissance d'une Chrétienté (250-430)*, Paris, Éds. Desclée, 1995, p. 218.

²³ P. Brown, *op. cit.*, pp. 223, 227-232.

²⁴ *CTH* IV, 12, 1-4 (<http://www.koeblergerhard.de/Fontes/CodexTheodosianus438.htm>); Jean-Michel Carrié, Aline Rousselle, *op. cit.*, p. 335, 340; vezi și Caroline Humfress, *Civil Law and Social Life*, în Noel Lensky (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, p. 214; Charles et Luce Pietri, *op. cit.*, vol. II, p. 217.

²⁵ *Ibidem*, IX, 9, 1: „Si qua ingenua mulier servo proprio se occulte miscuerit, capitaliter puniatur. Servus etiam, qui in adulterio dominae convictus fuerit, ignibus exuratur”; vezi și Jean-Michel Carrié, Aline Rousselle, *op. cit.*, p. 335, 341; Charles et Luce Pietri, *op. cit.*, vol. II, p. 217.

este aspru condamnat; dac era decurion, b rbatul urma s fie exilat pe o insul , iar bunurile sale erau atribuite cet ii, în afar de cazul în care el ar fi avut mo tenitori legali. Totodat , legea prevedea sanc ionarea tuturor celor care tia u de fapta b rbatului i nu l-au denun at; ace tia erau obliga i s presteze munc silnic în min i le erau confiscate bunurile. La rândul ei, femeia sclav era condamnat la munc silnic în min ²⁶.

Printr-o lege promulgat în 21 iulie 336, Constantin a interzis c s toriile între senatori (copiii senatorilor i nepo ii lor) i liberte, sclave, actori, actri e i fiicele actorilor. Totodat , aceea i lege interzicea c s toria între cet enii romani n scu i liberi (*ingenui*) i oamenii considera i de „moravuri u oare”, precum prostituatetele, cei care practicau proxenetismul, actorii, actri ele i gladiatorii. Aceste c s torii erau interzise prin lege i considerate nule (*matrimonia iniusta*). Copiii rezulta i din aceste c s torii sunt declara i nelegitimi, fiind lipsi i de drepturi successorale²⁷.

Legisla ia constantinian cuprinde o serie de dispozi ii care privesc *logodna*. O lege emis în 332 protejeaz logodna i caut s împiedice desfacerea ei; în textul legii se stipuleaz c , în cazul ruperii logodnei, logodnica poate s i p streze darul pe care l-a primit prin contract²⁸. În această lege se resimte influen a principiilor cre tine, în condi iile în care Biserica g sea în for a logodnei un mijloc de a întârzia vârsta celebr rii c s toriei²⁹. Printr-o lege emis în 332, împ ratul Constantin acord b rba ilor care au încheiat o logodn un r gaz de doi ani pentru a celebra c s toria cu logodnica lor; dac c s toria nu s-a celebrat în termen de doi ani de la încheierea logodnei, logodnica putea s se c s toreasc cu un alt b rbat³⁰.

2.1. Condamnarea adulterului

Cea mai important dintre legile constantiniene care proteja c s toria este cea care condamnă *adulterul*, considerat a fi o crim (*adulterii crimen inter publica referatur*)³¹. Legisla ia împotriva adulterului promulgat de c tre Constantin privea toate mediile sociale cu condi ia ca c s toria s fie valid între dou persoane onorabile. Deoarece în viziunea lui Constantin, c s toria era sfânt , pedepsele acordate pentru adulter erau foarte dure. Printr-o

²⁶ *Codex Justinianus*, ed. Paulus Krüger, Berlin, 1954, V, 5, 3: „Si enim decurio clam actoribus atque procuratoribus nescientibus alienae fuerit servae coniunctus, et mulierem in metallum trudi per sententiam iudicis iubemus et ipsum decurionem in insulam deportari ... Quod si actores vel procuratores loci, in quo flagitium admissum est, fuerunt conscii vel compertum facinus promere noluerunt, metallo eos convenit implicari”. (<http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Corpus/CJ5.htm>), (abreviat *infra CJ*); Jean-Michel Carrié, Aline Rousselle, *op. cit.*, p. 335, 341; Charles et Luce Pietri, *op. cit.*, vol. II, p. 217.

²⁷ *CTh* IV, 6, 3; Joëlle Beaucamp, *op. cit.*, vol. I, pp. 195-201, 204-209, 284-290; Judith Evans Grubbs, *Law and Family in Late Antiquity...*, pp. 283-303; Eadem, *Constantine and imperial legislation on the family*, pp. 130-132; pentru c s toriile nelegitime (*matrimonia iniusta*) poate fi consultat lucrarea lui L. Arendo Olsen, *La femme et l'enfant dans les unions illégitimes à Rome. L'évolution du droit jusqu'aux débuts de l'Empire*, Berne, 1999, pp. 180-183.

²⁸ *Ibidem*, III, 5, 2.

²⁹ Charles et Luce Pietri, *op. cit.*, vol. II, p. 217.

³⁰ *CTh* III, 5, 4-5 (<http://www.koeblergerhard.de/Fontes/CodexTheodosianus438.htm>); Jean-Michel Carrié, Aline Rousselle, *op. cit.*, p. 338, 341; cu privire la c s torie i familie, se poate consulta André Piganiol, *L'empire chrétien*, Paris, 1972, pp. 450-451.

³¹ *Ibidem*, IX, 7, 2; vezi i Hagith Sivan, *Le corps d'une pécheresse, le prix de la piété. La politique de l'adultère dans l'Antiquité tardive*, în „Annales, Histoire, Sciences Sociales”, nr. 2, 1998, p. 235 i n. 14, (abreviat *infra*, *Le corps d'une pécheresse*).

lege promulgat în 326, Constantin stabilește că doar soțul sau rudele apropiate de parte bărbătească ale soției (verii, cumnații și frații) au dreptul să o denunțe pe soția adulteră. În schimb, legea le interzice persoanelor străine să acuze de adulter o femeie. Prin această ultimă prevedere se urmărește limitarea abuzurilor, mai precis a eventualelor calomnii la adresa familiei. Deopotrivă, legea precizează că acuzația de adulter la adresa soției putea fi retrasă, dacă se adevăra în timpul procesului că învinuirea de adulter nu poate fi dovedită³². Legea emisă în 326 acordă soțului un rol esențial ca acuzator. Deoarece ea nu ne furnizează motive concrete pentru acuzarea soției adultere – ca de exemplu surprinderea acesteia în flagrant cu amantul ei în flagrant, este evident că doar bănuiala bărbatului că soția sa ar avea o relație extraconjugală era suficientă pentru a o acuza pe aceasta de adulter. Spre deosebire de legea lui Augustus referitoare la pedepsirea adulterului în care se precizează că soțul și tatăl femeii adultere puteau să o denunțe pe aceasta într-un interval de așezeci de zile³³, în legea promulgată de Constantin nu se fixează un interval de timp în care soția adulteră putea fi denunțată și acuzată. Totodată, legea prevede că femeia adulteră și amantul său sunt condamnați la moarte³⁴. Printr-o lege promulgată în 29 august 339, împăratul Constantin va înfronța pedeapsa pentru adulter, asimilându-l cu parricidul. Legea decide că adulterii trebuie să fie puși într-un sac de piele împreună cu un câine, o maimuță, un cocoș și o viperă și aruncați în mare³⁵.

Într-o altă lege referitoare la adulter emisă în 326 se precizează că servitoarele din taverne nu pot fi acuzate de adulter, deoarece, datorită condițiilor lor sociale umile, ele nu se încadrează în prevederile legii; aceste femei care prin meseria lor se expuneau unei clientele formate exclusiv din bărbăți, chiar dacă nu erau nici prostituate nici sclave, nu erau în general susceptibile de învinuire de adulter. În schimb, legea prevede că proprietara tavernei poate fi acuzată de adulter, dacă există vreo suspiciune că ea ar fi vinovată, având în vedere că prin profesia ei este mai bine protejată decât servitoarele din taverne: „Dacă o femeie comite un act de adulter, trebuie făcut o anchetă ca să se vadă dacă nu cumva de înăuntru a tavernei sau dacă e servitoare, și dacă, în consecință, exercitându-și meseria umilă de a servi, nu servea frecvent și « vinurile nestăpânirii de sine ». (n. tr. *vinurile exceselor*). Chiar dacă este proprietara unei taverne, nu va fi scutită de obligațiile legii. Dacă ea servește pe cei ce beau, luând în considerare starea socială de jos a femeii chemate în justiție, acuzația contra ei nu va fi reținută, iar bărbății acuzați vor fi puși în libertate, deoarece castitatea nu se cere

³² *Ibidem*, IX, 7, 2: „... tamen ne voluntibus temere liceat foedare conubia, proximis necessariisque personis solummodo placet deferri copiam accusandi, hoc est patrueli consobriño et consanguineo maxime fratri [...] Sed et his personis legem imponimus, ut crimen abolitione compescant. In primis paritum genialis tori vindicem esse oportet [...]. Extraneos autem procul arceri ab hac accusatione consemus. Nam etsi omne genus accusationis necessitas inscriptionis adstringat, nonnulli tamen proterve id faciunt et falsis contumeliis matrimonia deformant”; Hagith Sivan, *Le corps d'une pécheresse...*, p. 235, n. 14.

³³ F. Cayré, *Le divorce au IVe siècle...*, p. 299.

³⁴ Jean-Michel Carrié, Aline Rousselle, *op. cit.*, p. 336; cf. Hagith Sivan, *Le corps d'une pécheresse...*, p. 236.

³⁵ *CTH* 11, 36, 4; Hagith Sivan, *Le corps d'une pécheresse...*, p. 244; vezi și Iustinianus, *Digestae*, 48, 9, 9: „Poena parricidii more maiorum haec instituta est, ut parricida virgis sanguineis verberatus deinde culleo insuatur cum cane, gallo gallinaceo et vipera et simia: deinde in mare profundum culleus iactatur”, (http://www.intratext.com/IXT/LAT0866/_PBP.HTM); Jean-Michel Carrié, Aline Rousselle, *op. cit.*, p. 337; F. Cayré, *Le divorce au IVe siècle...*, pp. 299-300.

decât femeilor supuse obligațiilor legii, dar cele care au o condiție socială de jos, sunt considerate nedemne fașă de legi și deci sunt puse la adpost fașă de severitatea judiciară”³⁶.

Să vârirea adulterului de ctre soie constituie unul dintre cele trei motive de repudiere (*repudium*) ale acesteia reținute de ctre legea emisă în 331. Cu excepția adulterului, legea prevedea că soul mai putea să -i repudieze soia în cazul în care ea practica vrjitoria sau proxenetismul: „În cazul în care un so va trimite o cerere de divorț, se va face o anchetă referitoare la următoarele trei capete de acuzare: dacă vrea să divorțeze pentru că soia este adulter, vrjitoare sau codoa”³⁷. Totodată, legea permitea femeii să divorțeze de soul ei, dacă acesta din urmă se făcea vinovat de crimă, otrăvire sau profanare de morminte: „Dar când o femeie trimite o cerere de divorț, vor fi luate în considerare doar următoarele capete criminale de acuzare: dacă poate dovedi că soul ei este un ucigaș, un vrjitor sau un profanator de morminte”³⁸. În schimb soii li se refuza în mod explicit dreptul de a -i repudia soii pe motive de imoralitate³⁹.

Deopotrivă, legea conținea o serie de dispoziții referitoare la împărțirea averii între cei doi soii, în cazul desfășurării cșătoriei prin formularea unei cereri unilaterale de divorț (*repudium*) de ctre soie sau de ctre soie. Conform legii, dacă soia invocă alte motive de divorț decât cele trei considerate legale – și anume că soul este ucigaș, vrjitor sau profanator de morminte – ea este pasibilă să piardă toată zestrea și să fie trimisă în exil pe o insulă⁴⁰. De asemenea, legea prevede că bărbatul nu putea să divorțeze de soie și nici să dobândească bunurile sale, mai înainte ca vinovăția ei să fie stabilită printr-o anchetă. Dacă soul invocă alte motive de divorț, în afară de cele trei considerate legale – și anume că soia se făcea vinovată de adulter, vrjitorie sau proxenetism – el va trebui să -i restituie soiei toată zestrea și va pierde dreptul de a se recșători. În cazul în care soul se recșătoare, legea stipulează că fosta sa soie poate intra în posesia zestreii celei de-a doua soii⁴¹.

Se cuvine să remarcăm că, până la Constantin cel Mare, bărbatul putea să -i repudieze soia care avortă fără consimțământul său⁴², avortul nu constituia un motiv de

³⁶ *CTH IX, 7, 1, apud Hagith Sivan, Le corps d'une pécheresse*, p. 242; Jean-Michel Carrié, Aline Rousselle, *op. cit.*, p. 337; Hagith Sivan, *Le corps d'une pécheresse*, p. 242.

³⁷ *CTH III, 16, 1*: „In masculis etiam, si repudium mittant, haec tria crimina inquiri conveniet, si moecham, vel medicamentariam vel conciliatricem repudiare voluerint”.

³⁸ *Ibidem, III, 16, 1*: „... sed in repudio mittendo a femina haec sola crimina inquiri, si homicidam vel medicamentarium vel sepulchrorum dissolutorem maritum suum esse probaverit...”.

³⁹ *Ibidem, III, 16, 1*: Placet mulieri non licere propter suas pravas cupiditates marito repudium mittere exquisita causa, velut ebrioso aut aleatori aut mulierculario...”; vezi și Andrea Giardina, *The Family in the Late Roman World*, în Averil Cameron, Bryan Ward-Perkins, Michael-Whitby (eds.), *The Cambridge Ancient History*, vol. XIV: *Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425-600*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, pp. 392-393.

⁴⁰ *Ibidem, III, 16, 1*: „Nam si praeter haec tria crimina repudium marito miserit, oportet eam usque ad acuculam capitis in domo mariti deponere et pro tam magna sui confidentia in insulam deportari”.

⁴¹ *Ibidem, III, 16, 1*: „Nam si ab his criminibus liberam eiecerit, omnem dotem restituere debet et aliam non ducere. Quod si fecerit, priori coniugi facultas dabitur domum eius invadere et omnem dotem posterioris uxoris ad semet ipsam transferre pro iniuria sibi inlata”.

⁴² Un rescript emis de către împărații Septimius Severus și Caracalla între 208 și 211 prevede pentru prima oară sancționarea penală a femeii care a avortat fără acordul soului ei. Textul rescriptului stipulează drept sancțiune pentru avort exilul temporar al femeii și confiscarea unei părți din zestrea ei, Jean-Michel Carrié, Aline Rousselle, *op. cit.*, p. 283.

repudiere a so iei în legisla ia constantinian . Avortul nu va redeveni un motiv de repudiere a femeii decât între 533 și 542, prin prevederile legislative ale codului lui Iustinian⁴³.

2.2. Reprimarea concubinajului

O alt m sur pe care a luat-o împ ratul Constantin cel Mare pentru protejarea familiei i c s toriei o constituie interzicerea concubinajului. Printr-o lege promulgat în 326, împ ratul a decis s interzic concubinajul concomitent cu c s toria. Constantin a stabilit ca b rba ii care tr iesc în concubinaj i sunt nec s tori i s ia în c s torie pe concubina lor cu condi ia ca aceasta s fie femeie liber i onorabil (*ingenua honestae vitae*)⁴⁴. O alt lege permitea legitimarea copiilor rezulta i dintr-o rela ie de concubinaj, îns abia dup încheierea c s toriei dintre concubini. Ace tia erau considera i *copii naturali*, spre deosebire de copii rezulta i din rela iile de concubinaj cu femei neonorabile, a a numi ii *spurii* (*copii nelegitimi* sau *bastarzi*) care sunt exclu i de la orice tip de succesiune; ei nu au dreptul s primeasc daruri sau dispozi ii testamentare⁴⁵.

În schimb, Constantin s-a opus dona iilor f cute concubinelor i copiilor lor. Printr-o lege emis în 336, împ ratul i-a degradat pe senatorii care aveau copii cu concubine i a revocat dona iile f cute concubinelor sau copiilor acestora⁴⁶. A adar, Constantin a încurajat c s toria legitim , descurajând practicarea concubinajului.

„Legile constantiniene care reglementau c s toria se aplicau doar c s toriei civile încheiate în fa a unui magistrat sau a martorilor. Procedura încheierii c s toriei era comun atât pentru cre tini cât i pentru necre tini. Biserica nu avea nici o competen în privin a aspectului legal al contractului de c s torie, iar legisla ia statului nu accepta concep ia cre tin cu privire la c s torie. Totu i, Biserica putea s aplice membrilor s i propriile sale principii i propria sa disciplin peniten ial . Aceste principii implicau o viziune mistic i eshatologic a c s toriei care era v zut ca reflectarea unirii dintre Hristos i Biserica . Potrivit canoanelor Sfântului Vasile cel Mare, pentru cre tini, norma era c s toria unic⁴⁷; rec s toria era permis în caz de v duvie sau de divor , îns doar dup o perioad de poc in . Biserica nu a eliminat posibilitatea divor ului care era acceptat doar în caz de adulter⁴⁸. Aceste diferen e între legile imperiale i exigen ele Bisericii tindeau s fie diminuate în practic , pe m sur ce Biserica se adapta la legisla ia de stat, cel pu in prin apropierea sa *de facto* de c s toria laicilor”⁴⁹.

3. Dispozi ii legislative privind statutul juridic i drepturile copiilor

Constantin cel Mare s-a interesat de condi ia copilului precum o atest numeroasele legi promulgate de c tre împ rat, care vizau s protejeze libertatea i drepturile copiilor. Abandonul i vânzarea noilor n scu i constituiau unele dintre cele mai grave pl gi cu care s-a

⁴³ Jean-Michel Carrié, Aline Rousselle, *op. cit.*, p. 337.

⁴⁴ *CJV*, 26, 1.

⁴⁵ Jean-Michel Carrié, Aline Rousselle, *op. cit.*, p. 338.

⁴⁶ *CJV*, 27, 1.

⁴⁷ I Cor. 7, 10-11: „Iar celor ce sunt c s tori i, le poruncesc, nu eu, ci Domnul: Femeia s nu se despart de b rbat. Iar dac s-a desp rit s r mân nem ritat , sau s se împace cu b rbatul s u; tot a a, b rbatul s nu- i lase femeia”.

⁴⁸ Matei 19, 9: „Iar Eu zic vou c oricine va l sa pe femeia sa, în afar de pricin de desfrânare, i se va însura cu alta, s vâr e te adulter; i cine s-a însurat cu cea l sat s vâr e te adulter”; vezi i F. Cayré, *Le divorce au IVe siècle...*, pp. 303-321.

⁴⁹ Jean Meyendorf, *Unité de l'Empire et divisions des Chrétiens. L'Église de 450 à 680*, traduction de l'anglais par Françoise Lhoest, Paris, Les Éditions du Cerf, 1992, pp. 24-25.

confruntat lumea romană. În virtutea autorității sale absolute asupra copiilor, doar *pater familias* putea să-l recunoască pe noul născut. Deopotrivă, legea îi dădea dreptul tatălui să-l expună pruncul, abandonându-l în afara locuinței ei, ceea ce însemna condamnarea sa la moarte sau în cel mai bun caz la sclavie. Dreptul lui *pater familias* de a-l expune copilul nou născut a fost abolit definitiv în anul 374, sub influența moralei creștine⁵⁰. Scriitorii creștini din secolele II-III sunt unanimi în a condamna abandonarea copiilor nou născuți. Biserica considera că expunerea copiilor echivala cu pruncuciderea⁵¹.

Împăratul Constantin s-a preocupat de situația copiilor vânduți sau abandonați de către părinți. Spre deosebire de Diocleian care a condamnat cu asprime vânzarea copiilor de către părinți, Constantin a renunțat să lupte împotriva acestei plăgi a societății romane. Printr-o serie de legi emise în 313 și în 319 sau 320, el a permis vânzarea copiilor, însă doar la naștere. În același timp, împăratul a îngăduit părinților care doreau să-l redobândească copilul vândut, să aibă posibilitatea să-l răscumpere⁵². În textul unei legi emise în 315 se menționează că un copil nu putea să-l piardă statutul de om liber, în cazul în care el a fost vândut ilegal unei alte persoane. O lege emisă în 316 stipulează sancțiuni aspre pentru răpirea copiilor. Dacă autorul răpirii era sclav sau liber, el trebuia să înfrunte fiarele sălbătice în arenă, iar dacă era om liber, el era obligat să lupte cu gladiatorii⁵³. O lege din 320 prevede o pedeapsă foarte aspră pentru răpire. Cel care răperea o fată tânără urma să fie executat împreună cu aceasta; servitoarei considerat responsabilă de răpirea fetei trebuia să-i se toarne plumb topit pe gât⁵⁴.

Începând cu domnia lui Constantin cel Mare, statul roman a început să integreze în legislație unele principii de etică familială creștină. Astfel, un ajutor era acordat părinților incapabili să-l crească copilul și tentați să-l abandoneze. În textul unei legi emise în 13 mai 315 se specifică că abandonarea noilor născuți este un infanticid; ea trebuie să fie evitată dacă se face din motive de sărăcie. Constantin decide ca fiscul imperial să visterieze personală împăratului să acorde sprijin financiar părinților lipsiți de resurse. Împăratul a aplicat această lege în Italia⁵⁵. Printr-o lege promulgată la 6 iulie 322 și aplicată în Africa, Constantin le-a interzis săracilor să-l vândă copiii din cauza lipsei de hrană. Totodată, împăratul a decis ca autoritățile publice să le acorde părinților sprijin financiar⁵⁶. În 329, Constantin a emis o lege foarte contradictorie. Cu toate că împăratul a constatat că

⁵⁰ *CTh IX, 14, 1*; vezi și Danielle Gourevitch, Marie-Thérèse Raepsaet-Charlier, *op. cit.*, pp. 119-120; Jérôme Carcopino, *op. cit.*, p. 110; N. Lacu, *op. cit.*, p. 268, 270.

⁵¹ Marius Telea, *Drepturile femeii și condiția copilului în lumea romano-bizantină după mrturia patristică: între pater familias și iubirea creștină*, în Dumitru A. Vanca (ed.), „Familie, filantropie și etică socială. Parteneriatul Bisericii - Stat în asistență socială”, vol. 2, (supliment al revistei „Altarul Reîntregirii”), Alba-Iulia, Ed. Reîntregirea, 2011, pp. 665-666.

⁵² Jean-Michel Carrié, Aline Rousselle, *op. cit.*, pp. 334-335, 340.

⁵³ *CTh IX, 18, 1 = CJ IX, 20, 16*; Jean-Michel Carrié, Aline Rousselle, *op. cit.*, p. 335, 340.

⁵⁴ *Ibidem*, IX, 24, 1; vezi și Denise Grodzynski, *Ravies et coupable. Un essai d'interprétation de la loi IX 24, Idu Code Théodosien*, în „Mélanges de l'Ecole française de Rome. Antiquité”, Tome 96, nr. 2, 1984, p. 701, 704.

⁵⁵ *Ibidem*, XI, 27, 1: „Aereis tabulis vel cerussatis aut linteis mappis scripta per omnes civitates Italiae proponatur lex, quae parentum manus a parricidio arceat votumque vertat in melius. Officiumque tuum haec cura perstringat, ut, si quis parens adferat subolem, quam pro paupertate educare non possit, nec in alimentis nec in veste impertienda tardetur, cum educatio nascentis infantiae moras ferre non possit. Ad quam rem et fiscum nostrum et rem privatam indiscreta iussimuas praebere obsequia”; Charles et Luce Pietri, *op. cit.*, vol. II, p. 219.

⁵⁶ *CTh XI, 27, 2*; Charles et Luce Pietri, *op. cit.*, vol. II, p. 219; vezi și A. Gabor, *Acte politice și legislative...*, p. 424.

abandonarea copiilor datorită surciei constituie o realitate crudă și ea nu poate fi evitată, totuși, el le-a permis părinților, care și-au vândut copiii din cauza situației lor paupere sau pentru satisfacerea altor nevoi materiale, să-și răscumpere progeniturile⁵⁷. O nouă lege emisă în 331 exclude orice posibilitate de răscumpărare de către părinți sau de către vechiul stăpân al copiilor vându-i. Legea îi încurajează pe cei care îi adoptă pe copiii vându-i, astfel încât părinții sau fostul stăpân ai acestora nu mai au posibilitatea să-și răscumpere. În schimb, noile dispoziții ale legii acordă noului stăpân dreptul de a-i considera pe acești copii ca pe niște sclavi, în ciuda dispozițiilor legislative anterioare⁵⁸.

O serie de legi promulgate de către împăratul Constantin vizau protejerea dreptului copiilor de moștenire a averii. Astfel, o lege promulgată în 321 îi dădea posibilitatea copilului dezmoștenit fără nici un motiv să atace testamentul părinților săi⁵⁹. O altă lege prevedea că minorii nu puteau fi acuzați în procese înainte de vârsta majoratului. De asemenea li se interzicea tutorilor să abuzeze pe minori; abuzurile la adresa minorilor erau sancționate cu confiscarea averii sau cu exilul⁶⁰.

În egal măsură, legislația constantiniană apără drepturile părinților prin raportarea la cele mai vechi tradiții. Paricidul este pedepsit printr-o lege emisă în 318, potrivit practicilor legii vechi; cel care îi ucide pe rintele este închis într-un sac plin cu erpi și este aruncat în mare⁶¹.

Concluzii

Legile promulgate de către Constantin cel Mare care vizează familia și reglementează relațiile dintre membrii acesteia reprezintă un sfert din ansamblul legislației imperiale (în jur de 80 de legi dintr-un total de 330)⁶². Acest fapt demonstrează dorința lui Constantin de a iniția un vast proiect de reconstrucție morală a societății romane care avea ca principale obiective consolidarea societății și asigurarea protecției și integrității familiei. Totuși, în ciuda numărului mare de legi care privesc familia, nu se poate vorbi de promovarea unei politici coerente în acest sens. Măsurile legislative care privesc familia sunt disparate, uneori contradictorii și de conjunctură. Cronologia legilor constantiniene evidențiază caracterul conjunctural al dispozițiilor legislative.

Nu poate fi contestat faptul că creștinismul și-a pus amprenta în mod explicit pe legislația care protejează societatea și familia. De altfel, anumite legi îi sunt consacrate creștinului Ablabius, care a îndeplinit funcția de prefect al pretoriului din 329 până în 337⁶³.

⁵⁷ *Ibidem*, V, 10, 1; *CJ*, IV, 43, 2; Jean-Michel Carrié, Aline Rousselle, *op. cit.*, p. 341; vezi și Charles et Luce Pietri, *op. cit.*, vol. II, p. 219.

⁵⁸ Charles et Luce Pietri, *op. cit.*, vol. II, p. 219; vezi și A. Gabor, *Acte politice și legislative...*, p. 421.

⁵⁹ *CTh* II, 19, 2; Charles et Luce Pietri, *op. cit.*, vol. II, p. 218.

⁶⁰ *Ibidem*, IX, 8, 1.

⁶¹ *Ibidem*, IX, 15, 1: Si quis in parentis aut filii aut omnino affectionis eius, quae nuncupatione parricidii continetur, fata properaverit, sive clam sive palam id fuerit enisus, neque gladio, neque ignibus, neque ulla alia solenni poena subiugetur, sed insutus culeo et inter eius ferales angustias comprehensus serpentum contuberniis misceatur et, ut regionis qualitas tulerit, vel in vicinum mare vel in annem proiciatur, ut omni elementorum usu vivus carere incipiat, ut ei coelum superstiti, terra mortuo auferatur.

⁶² Jean-Michel Carrié, Aline Rousselle, *op. cit.*, p. 333.

⁶³ Vezi *CTh*, vol. II, p. 68.

Legislația constantiniană a încurajat căsătoria legitimă între oameni liberi din punct de vedere juridic. Constantin a interzis căsătoriile mixte între oameni liberi și sclavi, protejând astfel libertatea cetățenilor și onorabilitatea căsătoriei. Preocuparea lui Constantin de a proteja libertatea cetățenilor prin încurajarea căsătoriilor între oamenii liberi constituie un element de continuitate, care se perpetuează din perioada precedentă. La rândul ei, civilizația romană acordă o importanță deosebită statutului de libertate și condiției de om liber prin naștere (*ingenuus*).

Sub influența moralei creștine care învâlcă celibatul și fecioria sunt superioare căsătoriei, Constantin a abrogat legile lui Augustus cu privire la căsătorie. Legile augustane care aveau drept scop să relanseze natalitatea sancționau celibatarii și familiile fără copii, interzicându-le să primească moșteniri.

Prin raport cu epoca imperială precedentă (secolele I-III), statutul membrilor familiei romane a suferit schimbări sesizabile. În linii mari, legislația constantiniană a urmărit să impună rigoarea, ordinea și cumpătarea în relațiile familiale. În primul rând, dispozițiile legislative ale împăratului Constantin au contribuit la o schimbare progresivă a autorității lui *pater familias* asupra soției și copiilor. În 374, împăratul Valentinian II interzice lui *pater familias* să expună copiii.

În paralel, se constată o ușoară ameliorare a statutului femeii în cadrul familiei. În ciuda faptului că în continuare femeia deține o poziție inferioară față de soțul ei în cadrul familiei, este evident că, în ansamblu, ea beneficiază de un statut și o imagine mai favorabile din partea legislației lui Constantin decât din partea celei a lui Octavianus Augustus. Legile constantiniene relevă faptul că, la fel ca în epoca lui Augustus, femeia trebuie să se supună unor exigențe morale mai riguroase decât cele impuse bărbatului; acest fapt atrage după sine atât preocuparea de a asigura protecția femeilor (de exemplu împotriva răpirii), cât și formularea unor sancțiuni mai aspre împotriva adulterului, a cărui definiție nu există decât în raport cu femeia căsătorită, întrucât nu privește bărbatul căsătorit care are o relație cu o celibatară. Legislația romană din epoca lui Augustus le permitea bărbatilor să divorțeze de soțiile lor în cazul în care acestea comiteau un adulter; în schimb, legea le interzicea femeilor să divorțeze de soții lor pentru un motiv similar. Obligația de fidelitate conjugală era valabilă la Roma doar pentru femei⁶⁴. Spre deosebire de legislația augustană care lăsa reprimarea adulterului comis de o femeie la discreția soțului sau a tatălui acelei femei, legislația constantiniană a contribuit vizibil la modificarea statutului femeii, mai precis la o egalizare a bărbatilor și femeilor, în sensul că acestea din urmă au primit dreptul să își repudieze soții, ceea ce era de neconceput în legislația romană republicană și imperială. Cu toate acestea, schimbarea în vârstă a adulterului de către legea emisă în 331. Sub influența ideilor creștine, Constantin a modificat legea care sancționa adulterul, în sensul în sprijinul pedepselor acordate adulterilor.

Sub influența moralei creștine, împăratul Constantin a interzis oamenilor căsătoriile practice în paralel concubinajul. Prevederile referitoare la concubinaj stabilite de legislația constantiniană erau cu totul noi, deoarece până în acel moment acordurile între soți permiteau

⁶⁴ Danielle Gourevitch, Marie-Thérèse Raepsaet-Charlier, *op. cit.*, p. 81; vezi și N. Lascu, *op. cit.*, pp. 289-290.

men inerea c s toriei, îng duindu-i în acela i timp so ului s aib o rela ie paralel cu o concubin , în general o libert ⁶⁵.

Legisla ia constantinian a modificat statutului copiilor care beneficiau de protec ie în sânul familiei. De asemenea statul acorda ajutoare financiare familiilor s race incapabile s - i creasc copiii i tentate s -i vând sau s -i abandoneze. Prin astfel de dispozi ii legislative de cert influen cre tin , Constantin a încercat s descurajeze abandonul i vânzarea copiilor, dou dintre cele mai grave pl gi ale lumii romane.

Biserica sus ine indisolubilitatea c s toriei. Ea dezaproab divor ul i, dac acesta este inevitabil, interzice cel pu in rec s toria. Statul acord Bisericii o anumit satisfac ie, fixând condi iile de divor i dezavuând cea de-a doua c s torie. În domeniul moralei, Biserica se afl în opozi ie cu statul. Ea fixeaz exigen e morale egale atât pentru b rbat cât i pentru femeie, în timp ce dreptul imperial i practicile sociale continu s se arate mai indulgente fa de imoralitatea b rba ilor.

Dac statutul familiei a cunoscut o anumit evolu ie datorit legilor promulgate de c tre împ ratul Constantin cel Mare, ea nu se datoreaz exclusiv influen ei cre tine. i al i factori au influen at legisla ia constantinian , cum ar fi de exemplu principiile de etic ale stoicismului, care integrate în formele foarte sincretice ale neoplatonismului, care era filosofia dominant a epocii, tindeau s insufle cump tare i autodisciplin .

Într-un cuvânt, dispozi iile legislative emise de c tre Constantin cel Mare arat inten ia sa de a remodela legisla ia familiei i prin aceasta de a ini ia un vast proiect de reconstruc ie moral a societ ii romane a c rei celul de baz r mâne familia.

Bibliografie

Izvoare

Biblia sau Sfânta Scriptur , tip rit sub îndrumarea i cu purtarea de grij a Prea Fericitului P rinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Societatea Biblic Interconfesional din România, 1988.

Codex Justinianus, ed. Paulus Krüger, Berlin, 1954 (<http://droitromain.upmf-grenoble.fr/Corpus/CJ5.htm>).

Code Théodosien. Les Lois religieuses des empereurs romains de Constantin à Théodose II, (312-438); vol. I: *Livre XVI*, traduction Jean Rougé, introduction et note Roland Delmaire, avec la collaboration de François Richard et d'une équipe du GDR 2135, Les Éditions du Cerf, Paris, 2005 (SC 497); vol. II: *Code Théodosien I-XV, Code Justinien, Constitutions Sirmondiennes*, traduction Jean Rougé, introduction et note Roland Delmaire, avec la collaboration de Olivier Huck, François Richard et Laurent Guichard, Les Éditions du Cerf, Paris, 2009 (SC 531).

⁶⁵ *Ibidem*, pp. 82-83.

- Casiodor, *Scrieri. Istoria bisericească tripartită*, colecția *P r i n i Scriitori Bisericești (PSB)*, vol. 75, traducere de Liana și Anca Manolache, introducerea și note de Pr. prof. dr. tefan Alexe, București, Ed. IBMBOR, 1998.
- Eusebiu de Cezareea, *Istoria Bisericească*, în „Scrieri. Partea întâia” (sic!), colecția *P r i n i Scriitori Bisericești (PSB)*, vol. 13, traducere, studiu, note și comentarii de Pr. Prof. T. Bodogae, București, 1987.
- Idem, *Via a lui Constantin cel Mare*, în „Scrieri, Partea a doua”, colecția *P r i n i Scriitori Bisericești (PSB)*, vol. 14, studiu introductiv de Prof. dr. Emilian Popescu, traducere și note de Radu Alexandrescu, București, 1991.
- Panegyriques latins*, tome II, texte établi et traduit par E. Gallatier, Paris, Les Belles Lettres, 1952.
- Sozomenos, *Historia ecclesiastica*, (<http://remacle.org/bloodwolf/eglise/sozomene/eglise1.htm#IX>).

Volume, studii și articole

- Olsen, L. Arendo, *La femme et l'enfant dans les unions illégitimes à Rome. L'évolution du droit jusqu'aux débuts de l'Empire*, Berne, Peter Lang, 1999.
- Arjava, Antti, *Women and Law in Late Antiquity*, Oxford, Oxford University Press, 1996.
- Barnea Ioan, Iliescu Octavian, *Constantin cel Mare*, București, Ed. tiinific și Pedagogic, 1982.
- Beaucamp, Joëlle, *Le statut de la femme à Byzance (4e - 7e siècle)*, vol. I: *Le droit imperial*; vol. II: *Les pratiques sociales* (Travaux et mémoires du Centre de recherche d'histoire et civilisation de Byzance. Collège de France. Monographies 5-6), Paris, Éd. De Boccard, 1990 și 1992.
- Bouché-Leclercq, A., *Les lois démographiques d'Auguste*, în „Revue historique”, 57, 1895, pp. 241-292.
- Brown, Peter, *Trupul și societatea*, traducere din limba engleză Ioana Zirra, București, Ed. Rao, 2000.
- Carcopino, Jérôme, *Via a cotidian în Roma la apogeul Imperiului*, în românește de Cicerone Theodorescu, prefață și note Dumitru Tudor, București, Ed. tiinific și Enciclopedic, 1979.
- Carrié, Jean-Michel, Rousselle Aline, *L'Empire romain en mutation des Sévères à Constantin, 192-337*, Paris, Éd. du Seuil, 1999.
- Cayré, F., *Le divorce au IVe siècle dans la loi civile et les canons de Saint Basile*, în „Échos d'Orient”, tome 19, nr. 19, 1920, pp. 295-321.
- Cizek, Eugen, *Istoria Romei*, București, Ed. Paideia, 2002.
- Giardina, Andrea, *The Family in the Late Roman World*, în Averil Cameron, Bryan Ward-Perkins, Michael-Whitby (eds.), *The Cambridge Ancient History*, vol. XIV: *Late Antiquity: Empire and Successors, A.D. 425-600*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001, pp. 392-415.
- Gourevitch, Danielle, Raepsaet-Charlier, Marie-Thérèse, *La femme dans la Rome antique*, Paris, Hachette Littératures, 2001.
- Grodzynski, Denise, *Ravies et coupable. Un essai d'interprétation de la loi IX 24, Idu Code Théodosien*, în „Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité”, T. 96, nr. 2, 1984, pp. 697-726.

- Grubbs, Judith Evans, *Law and Family in Late Antiquity. The Emperor Constantine's Marriage Legislation*, Oxford, Clarendon Press, 1995.
- Eadem, *Constantine and imperial legislation on the family*, în J. Harries, I. Wood (ed.), *The Theodosian Code. Studies in the Imperial Law of Late antiquity*, Londra, Duckworth, 1993, pp. 120-160.
- Humfress, Caroline, *Civil Law and Social Life*, în Noel Lensky (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, pp. 205-225.
- Lascu, Nicolae, *Cum tr iau romanii*, Bucure ti, Ed. tiin ific , 1965.
- Lensky, Noel (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Constantine*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- Meyendorf, Jean, *Unité de l'Empire et divisions des Chrétiens. L'Église de 450 à 680*, traduction de l'anglais par Françoise Lhoest, Paris, Les Éditions du Cerf, 1992.
- Odahl, Charles Matson, *Constantin i Imperiul Cre tin*, traducere de Mihaela Pop, Bucure ti, Ed. All, 2006.
- Pietri Charles et Luce, *Histoire du Christianisme des origines à nos jours*, vol. II: *Naissance d'une Chrétienté (250-430)*, Paris, Éd. Desclée, 1995.
- Piganiol, André, *L'Empire Chrétien (325-395)*, deuxième édition, Paris, PUF, 1972.
- Sivan, Hagith, *Le corps d'une pécheresse, le prix de la piété. La politique de l'adultère dans l'Antiquité tardive*, în „Annales, Histoire, Sciences Sociales”, nr. 2, 1998, pp. 231-253.
- Telea, Marius, *Drepturile femeii i condi ia copilului în lumea romano-bizantin dup m rturii patristice: între pater familias i iubirea cre tin* , în Dumitru A. Vanca (ed.), „Familie, filantropie i etic social . Parteneriatul Bisericii -Stat în asisten a social ”, vol. 2, (supliment al revistei „Altarul Reîntregirii”), Alba-Iulia, Ed. Reîntregirea, 2011, pp. 660-674.
- Tudor, Dumitru (coord.), *Enciclopedia civiliza iei romane*, Bucure ti, Ed. tiin ific i Enciclopedic , 1982.